

Berlin, 1974. szeptember

UTAK ESZMÉK VITÁK

„Ez is olyan teremtmény, amelyet pelikán módjára tulajdon szívem vérével tápláltam. Annyi minden szorult beléje keblem legmélyéről, annyi érzés és gondolat, hogy akár tízköteves regényt is írhattam volna belőle. Egyébként, mint már többször elmondtam, egyetlenegyszer olvastam el ezt a könyvet megjelenése óta, óvakodtam, hogy még egyszer elolvassam. Tele van gyűjtörakétákkal! Rossz érzés fog el a gondolatára is, és mindig attól félek, hogy újraélem azt a kóros állapotot, amelyből megszületett... A sokat emlegetett Werther-kor nem a világkultúra egyik fejlődésszakasza, hanem minden olyan ember életútjáé, aki vele született szabad és természetes gondolkodásmódját kénytelen egy elavult világ korlátozó formáihoz szoktatni és alkalmazni. Akadályokba ütköző boldogulás, meggátolt tevékenység, teljesületlen vágyak — ezek nem egy bizonyos korszak bajai, hanem minden egyes emberé, és rossz lenne, ha nem volna minden ember életében olyan korszak, amelyben úgy olvassa a *Werthert*, mintha épp neki írták volna.“

Fél évszázaddal megírása után, 1824 elején így nyilatkozik az agg Goethe arról a regényéről, amely megjelenése idején a legnagyobb hatású irodalmi alkotás volt egész Németországban, s a gyors egymásutánban megjelenő fordítások révén talán egész Európában. Az idézett „retrospektív műhelyvallomás“ néhány sorban is érzékletesen jelzi, hogy a *világirodalom* fogalmának megteremtője a maga munkásságában olyan *világirodalom* kiművelésére törekedett, amely éppen világok (és korok) határait áttörve az egyetemes jelzőre érdemesülhet. Így szélesedik ki ebben a regényében a számtalan kis fejedelemségre és hercegségre felaprózott német földön élő, a *belső végtelenség* és a *külső végesség* kínzó ellentmondását megoldani nem tudó hős egyéni drámája azzá az általános helyzetlehetőséggé, amely az író szerint időben és térben nem szorítható határok közé.

Százötven esztendeje hangzott el ez az írói vallomás, és hol vannak ma már az akkori idők körülményei, hol van a wertheri „belső izzás“ hajdanában Európaszerte lángokat lobbantó ereje? Világok tűntek el és új világok keletkeztek, forradalmak és irtóháborúk separtek végig a kontinensen, világválságok és tudományos-műszaki forradalmak alakították az anyagi és az élő világ — benne az ember — arculatát. A gázkamra és a gyógyító atom, a napalm és a Holdra szállás korához érve, kelettől nyugatig és északról délig *más* lett ez a földrész, mások lettek országai, vizei, növényei, állatai, és más a XX. század második felében élő ember szellemi-lelki geográfiája is.

„Más nép, másfajta raj“ él a mai korban, s ezek szerint — folytatva a gondolatsort — mi közünk lehet a kétszáz esztendővel ezelőtt élt ember lelki vajúdásaihoz, van-e — a goethei vallomás szellemében — „örök“ időszerűsége a wertheri problematikának?

Három évvel ezelőtt, a berlini *Sinn und Form* folyóiratban *Die neuen Leiden des jungen W.* (Az ifjú W. új szenvedései) címmel prózai írás jelent meg az akkor még alig ismert Ulrich Plenzdorf tollából. Az NDK-ban azonnal szokatlan élesgű vita támadt, egyesek feltétel nélkül elismerték az újszerű írás értékeit, mások

heves indulattal támadták, s a mű végül — dramatizált változatában — nemzetközi siker lett. Otthon játszották Berlinben és több vidéki városban, minálunk románul (Bukarestben) és magyarul (Nagyváradon) is színre került — különben két fiatal színész, Virgil Ogășanu és Zalănyi Gyula élete egyik nagy szerepét játszhatta el benne! —, a kritikák halmaza elemezte, kutatta, vizsgálta a színté páratlan közönségsiker titkát. Valóban, mi is ez a „titok“, amely fiatalokat és időseket (ha nem is egyenlő mértékben) egyaránt lenyűgözött, s amely miatt például a berlini Deutsches Theater kamaraszínházában immár harmadik esztendeje hetekkel előre sem lehet jegyet kapni, úgyhogy a külföldi vendégnek (e sorok írójának) is „protekcióna“, a Művészeti Akadémia segítségére volt szüksége, hogy megtekintesse az előadást?

Amint a cím is jelzi, Plenzdorf a goethei mű alap gondolatához nyúl vissza, amelynek a lényege, egyetlen mondatban: az egyén emberi kiteljesedésének lehetősége az adott társadalomban. Írói módszere önmagában véve nem eredeti, hiszen az utóbbi időben számtalan olyan regény vagy dráma született, csupán a német nyelvterületet tekintve is, amelyben a szerző történelmi helyzetekhez vagy személyekhez visszatérve, az analógiák, párhuzamok esztétikai foglalatú felmutatásával választ keres a jelenkor felvetette sürgető kérdésekre. Gondolunk itt a drámák esetében olyan problémákra, mint a világváltoztató forradalmiság és a világtól elforduló nihilizmus ellentéte (Peter Weiss: *Marat—Sade*), az egyház erkölcsi felelőssége a második világháború borzalmaiért (Rolf Hochhuth: *A helytartó*), a tudomány hivatása az atomkorszakban (Friedrich Dürrenmatt: *Fizikusok*), de olyan hazai alkotásokra is, amelyek Bolyai vagy Apáczai máig világító példáját idézik meg a jelen-utókornak.

Plenzdorf hőse, a 17 éves Edgar Wibeau szubjektíve nem tud beilleszkedni az objektív társadalmi viszonyokba. A szerző szándéka világos: megmutatni, hogy a szocialista társadalomban is adódhatnak olyan *egyéni* helyzetek, amikor a személyközi kapcsolatok hiánya, a lelki introverzió, a kedvezőtlen kisközösségi életszituáció vagy más gátló okok következtében a „hős“ nem tud környezetéhez alkalmazkodni, s integrációjának megakadályoztatása folytán élete egyéni tragédiába torkollik. Ilyen hős a fiatal Edgar, aki szorongatott helyzetéből kiutat keres, példaképre vágynak, hogy végül is olvasmányjaiban találja meg — a *látszólagos* ellenpéldaképet: Werthert.

Az árnyékszéken kuporgó Edgar kezébe véletlenül éppen Goethe regényének egy példánya kerül. Olvasni kezdi, s vitába keveredik Wertherrel, gúnyolódik vele, ósdinak, idejétmúltnak tűnnek „szenvedései“, hogy majd az olvasó, illetve a néző fokozatosan mégis rádöbbenjen a két életsors voltaképpen párhuzamos menetére. Hasonló, modern analógiaként szerepel Salinger *Zabhegyezőjének* Holden Caulfieldje is, és így a Werther—Holden—Edgar triptichon egységes képrendszerbe oltad.

Figyeljünk fel egy lényeges elemre: Edgar viszonyára Wertherhez. A farmer-(nadrág)-ideológiát hirdető, beat-kedvelő, de élete hasznos értelmét kereső hős a mai fiatalság tipikus képviselője ebben a vonatkozásban (a Brandenburgi Kapu előtt szótlanul könyöklő vagy az Alexanderplatz szökőkútja körül üldögélő fiatalok egyike lehetne...). A régi kor érzélgősségét meg- és elveti, mert nevetségesnek tartja, ám valamiféle új-érmesség halvány árnyalata sejlik fel mondatai szövegtében, valamilyen befelé építkező, a lélek belső tereiben rejtetten magasba törő gótikus ívű vágyakozás a szeretetre, a megértésre, az önérvényesítésre. Ez a külső hányavetiséggel és kesernyés iróniával álcázott, szemérmes affektivitás rokonítja mégis az érzélgősnékel bélyegzett Wertherrel, ez jelenti azt a jövőbe mutató, optimizmust sugalló vonást, amely nyugtalan én-keresésével együtt paradox módon *értelmessé szublimálja* egyéni tragédiáját: a kísérletezés közben előidézett robbanástól bekövetkezett halálát.

Plenzdorf is a történelemhez — pontosabban az irodalomtörténet egyik ma-radandó alkotásához — tért vissza analógiáért, de éppen ez az újszerű értelmezés, az eredeti, alkotó transzponálás az, amivel elkerüli az egyszerűsítő párhuzam, a régi mintakép—új hős szembeállítás csapdáját, a jelenkorhoz szóló üres morali-zálás veszélyét. Ez tanulságos lehet hazai magyar irodalmunk számára is, hiszen a közelmúltban nemegyszer találkozhattunk olyan művekkel, amelyek a közelebbi vagy távolabbi történelem nagy eseményeinek, alakjainak megidézésével a mai időkhöz szóló lelkesítő, didaktikus szöveg szintjén rekedtek meg, a szerzőknek ugyanis nem volt erejük (vagy bátorságuk) elrugaszkodni a tankönyvek szentnek vélt szövegétől, hogy szuverén alkotói hatalmukkal élve a jelen követelményeinek megfelelően alakítsák nyersanyagukat, s modern értelmezéssel többet adjanak, mint egy-egy történelmi tabló pusztá reprodukcióját. Pedig ebben a tekintetben is Goethehez fordulhattak volna, mint a legjobb tanácsadóhoz: „... mire volnának jók a költők, ha csupán a történetírók munkáját ismételnék! A költőnek tovább kell mennie, és lehetőleg magasabb rendűt és jobbat kell számunkra nyújtania. Szophoklész jellemei mind hordoznak magukban valamit a nagy költő emelkedett lelkéből, akárcsak Shakespeare jellemei az övéből. És ez így van jól, így kell csinálni. Sőt, Shakespeare még tovább is megy, és rómaijaiból angolokat csinál, és- pedig joggal, mert különben nemzete nem értette volna meg. Ebben a görögök megint csak olyan nagyok voltak, hogy kevesebbet törődtek egy történelmi tény hűségével, mint azzal, hogy a költő hogyan dolgozta fel. A *Philoktétész*-ben szerepsére nagyszerű példa áll rendelkezésünkre...”

Ilyen nagyszerű példáért nekünk már nem kell a nagy görög tragédiaköl-tőkhöz visszamennünk, hiszen napjainkban is találunk jellemző példákat. Gondol-junk csak Peter Weiss *Hölderlinjére*, amelyben az apokrif helyzetek (Hölderlin találkozása a fiatal Marxszal) és szövegek révén a szerző céltudatosan a „poten-ciális” forradalmár kényszerű sorsát mutatja be, sőt az Empedoklész-epizóddal — a meg nem értett népevezér mintegy panteisztikus gesztussal a vulkán kráterébe veti magát, Hölderlin a kor éretlensége és értetlensége miatt saját megbolydult lírai énjének mélyébe merül — példát mutat arra is, hogy ezzel a „történelem a történelemben”-eljárással milyen szuggesztív módon lehet gondolathidakat építeni a legkülönbözőbb korok között. Ha szigorúan ragaszkodnánk az akkori történelmi körülményekhez vagy Hölderlin műveinek szövegéhez, cáfolnunk kellene a dráma hitelességét, de éppen a konkrétumokon való túlmutatás, a néhol vakmerőnek tűnő deheroizálás teszi az *egész művet* hitelessé, mához szólóvá, egyáltalán: korszerű irodalomná.

Berlinben sétálva számtalan könyvesbolt kerül az ember útjába. Arghezi, Sadoveanu, Petőfi, Illyés Gyula, Nagy László — mintha otthon keresgélnek vala-melyik kolozsvári könyvüzlet polcain. A Nemzetközi Boltban udvariasan érdek-lődik az elárusítónő, mit szeretnék vásárolni, amikor éppen Bálint Tibor *Zokogó majom* című regényének román kiadását nézegetem. Aztán hazai albumok, otthon már alig kapható könyvritkaságok...

Az emeleti rész egyik felében csupa verseskötet: klasszikus és mai német költők könyvei.

— Haben Sie den Band *Du* von Heinz Kahlau? (Megvan Heinz Kahlau *Du* — Te — című kötete?)

— Leider, schon längst vergriffen... (Sajnos, már rég elfogyott...)

— Und etwas von Günter Kunert? (És valami Günter Kunerttől?)

— Leider, auch nichts... (Sajnos, szintén semmi...)

— Reiner Kunze?... Volker Braun?... Axel Schulze?...

A felelet csupa sajnálkozó vállmelés: elfogyott... elfogyott... Aztán a má-sodik, a harmadik üzlet. A város más részeiben szintén ez a helyzet. Másnap

Potsdamban is. Végül két antológiával (*Lyrik der DDR* — Az NDK lírája és *Das Wort Mensch* — Az Ember szó) kell megelégednem, és bosszankodnom már az első végiglapozáskor minden ilyen gyűjtemény hátrányai miatt: egyrészt sokat markol, keveset fog, másrészt elkerülhetetlenül egyoldalú, szubjektív minden egyéni válogatás.

A jelenségen csak az csodálkozhatnék, aki sohasem tapasztalta, mit jelent itthon például Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos, Farkas Árpád vagy Marin Sorescu egy-egy kötetéhez hozzájutni. A kereslet ilyen rohamos megnövekedése nálunk talán korábban volt észlelhető, de az NDK-ban is már néhány éve órák alatt hiánycikké válik egy-egy ismert költő könyve. A líra megújulása elsősorban ezen a „hiány“-jelenségen mérhető le, s azon, hogy országszerte klubokban, művelődési házakban, ifjúsági összejöveteleken szavalják a fiatalok kedvenceik verseit, hónapokon át vitáznak róluk a sajtóban (jellemző módon éppen a Plenzdorf-műre emlékeztető *Az ifjú líra új szenvedései* címmel), s ideológusaik is vannak már, mint például a költő-kritikus Manfred Jendryschik, aki *Jegyzetek a jelenkori líráról* című tanulmánykötetében Sarah Kirsch, Wulf Kirsten, Heinz Kahlau, Volker Braun költészetét veszi bonckés alá — s nem is mindig kíméletesen.

Mindezek ismeretében önként kínálkozik az összehasonlítás a 60-as évek elején megpezdülő román lírával és a mi *Forrás*-sorozatunk több hullámban érkező költőinek frissítő hatásával. Amíg itt Arghezi és Blaga, illetve József Attila jelentette a forrásvidéket, addig ott Brecht volt és marad az örök tanítómester. A képlet, persze, korántsem ilyen egyszerű, csupán jelzése annak, honnan indultak a mai fiatalok (mondjuk 17 és 40 év között), s hogy nyelvek és országhatárok válsztófalain át is milyen hasonlóságok fedezhetők fel a különbözőségeinkben. És ezt érezzük az igazi újdonságnak, ha a három költészetet itt, ebben a két országban és most, a 70-es évek első felében összevetjük. Mert újdonság ez a javából a tizenöt-húsz esztendővel ezelőtti helyzethez képest, amikor csupán egyéni (formai, stílári) különbözőségeket fedezhettünk fel az egyszínű hasonlatosságban. Igazolja ezt még ma is az a számtalan sárguló kötet, amely akár a berlini vagy potsdami, akár a kolozsvári antikvárium polcain mintha már örökre hiába várná késő vásárlóit...

Berlin, 1974. szeptember vége...

Amikor az ember hazatér, felsejül benne az érzés: utazni jó.

De csak úgy érdemes útra kelni, ha a legértékesebb elvámolnivalónk: az új gondolatok itthon csírázni kezdenek.

**UTAK
ESZMÉK
VITÁK**